

ЎЗБЕКИСТОН ССР
«БИЛИМ» ЖАМИЯТИ

Иброҳим ҒАФУРОВ

ОНА ЮРТ КУЙЧИСИ

Миртемирнинг ҳаёти ва ижодий йўли

Ўзбекистон КП Марказий Комитетининг нашридаги
Тошкент — 1970

8Ўз
F29

Гафуров Иброҳим.

Она юрт куйчиси. Миртемирнинг ҳаёти ва ижодий йўли. Т.
Ўзбекистон КП МК нинг нашриёти. 1970.

40 бет. (Ўзбекистон ССР „Билим“ жамияти).

Ибрагим Гафуров. Певец земли родной (жизнь и творческий
путь Миртемира).

8Ўз2

7—2—3

КАМОЛОТГА ДЕБОЧА

«Давр қизғин ва қайноқ эди. Нима кўп — намойиш кўп. Қор, қора совуқларда оёқда чувак, дилдираб Жангоҳ майдонига намойишга тушардик. То намойишга боргунча ўнлаб қинғир кўча айланардик...» — деб эслайди Миртемир ўқувчилик чоқларини. Уларни қора совуқда, қор бўралаб турганда, оёқда чувак билан, дилдираб намойишга боришга ҳеч ким мажбур қилмасди. Уларнинг ўзлари намойишталаб, романтик ёшлар эдилар. Намойиш уларнинг қалбига яқин эди, улар намойишдан завқ, илҳом, куч-қувват олардилар. Чунки бу бировнинг эмас, уларнинг намойишлари эди. Булар кеча рўй берган, бугун эса ғолибона давом этаётган инқилобнинг умиди бўлган янги авлод — совет ёшларининг биринчи бўғинлари эдилар. Намойишлар уларга буюк инқилобнинг тинмаган гулдуриси бўлиб туюларди. Улар гулдуросга ўч эдилар. Улар гулдуросли қўшиқлар куйлардилар. Қўшиқларида саратоннинг ҳарорати ҳансираб турарди. Улуғ Нозим Ҳикмат айтганидай, бу — «қуёшни ичганларнинг қўшиғи» эди. Улар мана шу қуёш қадаҳига — инқилоб нашидасига бир марта кўнгил қўйиб, сўнг умр бўйи унга содиқ қолдилар, унинг шарафи учун жонларини ҳақ қилди. Уларнинг баъзилари бу ҳақда унинг уми мана шундай одамлар орасига олиб келди. У бутунлай шу муҳитда тарбияланди, шу муҳитнинг руҳида вояга ётди.

«Ҳозирги куннинг жуда кўп олимлари, академиклари, сиёсий арбоблари, ўқитувчилари, санъаткорлари, докторлари, журналистлари, ёзувчилари ўша оташин пионерлик ва тиниб-тинчимас комсомол мақтабини ўтган ўртоқлардир. Мен санаб кўрсатаоламан ва фахрланаман» — деб ёзади Миртемир. У шоир бўлиб етилди. Ешликнинг ўхшаши йўқ қайноқлиги, жўшқинлиги билан ҳаётнинг пўртанасини, ҳаётнинг тўлқийларини суяман, деб жар солди. Хассос бир шоир туғилди.

ШУЪЛАЛАР ТАРОНАСИ

Миртемирнинг шеърияти адирлар, қирлар, увалар, далалар, боғларнинг манзаралари билан тўлиқ бир шеърият. Чунки унинг туғилган жойи Туркистондаги «Қоратоғ этаклари — кўклам тошқинларидангина лабларини ҳўллаб олгувчи сойлар, қизғиш қирлар ва чексиз сайхонлар, онда-сонда бир учрайдиган музбулоқлар, тошқинлардан пайдо бўлган кўллар юрти...»¹ Миртемир табиаи мана шунчалар рангдор юртда 1910 йилнинг ёз ойларида дунёга келди. Миртемирнинг отаси миришкор деҳқон, чорвадорлардан эди. Унинг боболари полвон, аскар, ўқимишли одамлар ўтган. Миртемир гўдаклик чоғлариданоқ мактабдор бувасининг қўлида сабоқ чиқарди. Сўнг қишлоқда янги очилган Асфандиёр исмли нўғой домланинг мактабида саводхон бўлди.

Миртемирни олам ва борлиқ табиат китобини ўқишга онаси ўргатди. Унинг гўдак ҳисларини олижаноб бир изга солди. Юрагига гўзалликдан баҳра олиш туйғусини қуйди. Сўзнинг таъми, тотидан завқ ола билишдек ноёб бир санъатга қалбида муҳаббат ва қизиқиш уйғотди. Миртемирнинг онаси сўзга ғоят чечан, зукко, кайвони оналардан эди. У киши ҳамма сўзларига мақола билан ранг ва маъно бериб сўзлар эканлар. «Менда шеъриятга майл онам туфайли уйғонди...» дейди Миртемир. Шунинг учун ҳам шеърият чўгини ўғил юрагига солган меҳрибон она сиймоси Миртемирнинг бутун ижодида эзгуликнинг норлоқ бир рамзидай гавдаланиб турпади.

«...Довлимизда қорашурлик, ташналик, су... .., ... ҳирот анча эди; шулар орасида бир туп жийда ҳам бўлар — қучоқ етмас, нуқра япроқ, бобомнинг бобосини кўрган нон жийда... Онам ҳамиша шу жийда тагида бир нима тикиб ёки ямаб, ун қориб ё хамир кесиб ўтиргани ҳамон кўз ўнгимда. Агар мен бирон шўхлик қилсам, шу жийда тагида туриб, қўлини янар эди. Агар бирон хуш юмуш қилсам, шу жийда тагида олқиш олар эдим. Қўни-қўшни, амма-холалар ҳам шу жийда тагида гурунглашарди...»

¹ Миртемир. Шеърлар. Ўзадабийнашр, Тошкент, 1964 5-бет.

Айниқса, гуллаганда, ёпирай, бунинг ҳиди! Ҳеч гулда бунақанги ҳид бўлмас. Пишгандачи? Ҳовли юзи ялтироқ ёқут донларга тулиб кегар эди. Таъмичи? Ёпирай, пондай тўқ, ширин, шифоли. Онам халта-халта қоқлаб олар эди ёз бўйи.

Мен ҳовлимга бордим, болалигимда кўрганларимдан ёлғиз шу жийда қолибди — тарвақай, гадир, чийроқ, қадимгидек. Мен жийда ёнига келиб тиз чўкдим ва ғўдир пўстлоқларига пешанамни қўйиб пичирладим: — Онажон...»¹

Онага шу муҳаббат Миртемир шеърини аллақандай сўлимлик, майин, дилбар бир руҳият баҳш этди. Миртемирининг Тошкентга ўқишга барвақт жунашига ҳам онаси сабаб бўлди.

Миртемир 1920—21 йилларда Тошкентга келиб, ўқинишли амакиси кўмагида Алмаий интернат-мактабига жойлашди. Бу ерда икки йил чамаси таълим олгач, 1922—23 йилларда «Ўзбек эрлар билим юртига» ўтди. Билим юртининг муаллимлари ғоят тараққийпарвар, чинакам жонкуяр кишилар эдилар. Улар янги ўзбек интеллигенциясини вояга етказиш учун бутун куч-қувватларини аямай сарф қилардилар. Ёшларни социализм, демократик ғоялар руҳида тарбиялашга катта аҳамият берар эдилар. Шундай жонбоз муаллимлар ичида Олим Шарафуддинов, Абдурахмон Саъдийлар бор эдилар. Билим юртида «Шапалоқ», «Ёш куч» сингари деворий газеталар чиқариларди. Миртемирининг илк шеърлари, Олим Шарафуддиновнинг маслаҳатига биноан йиғган халқ оғзаки ижодидан намуналари шу газеталарда босилиб чиқди.

Миртемир бу йилларда жуда кўп китоб ўқиди, унинг адабиёт танлашига Олим Шарафуддинов яқиндан кўмаклашди. Миртемир шаҳардаги ягона ёшлар драм тўғараги «Кўк кўйлак»да фаол қатнашди. У тўғарак учун лапарлар, қўшиқлар, декламациялар ёзиб берди. Билим юртининг деворий газетаси бўлмиш «Ёш куч»да чиққан асарларни Олим Шарафуддинов матбуотга олиб бориб берар эди,— деб эслайди Миртемир,— ва бу асарлар «Ёш ленинчи» сингари газеталарда босиларди. Деворий газета шунчалар баққуват эди. Кўп ўтмай

¹ «Миртемир ижодхонасида», «Совет Ўзбекистони», 1966 йил, 27 март.

Миртемирни «Ёш ленинчи» газетасининг штатсиз ходими қилиб олдилар. 1926 йилда ёш шоирнинг биринчи шеъри «Ёш ленинчи» газетасида босилиб чиқди. «Биринчи шеъримнинг босилишига ва ундан кейинги ўсишимга сабабчи сеvimли ва унутилмас ўқитувчим, улкан адабиётшунос Олим Шарафуддинов бўлди. Менга чин дилдан кўмакдош, маслаҳатчи эди» — деб ёзади Миртемир таржиман ҳолида. Миртемир отанин пионерлик даврини бошидан кечирди. Унинг ilk шеърлари ҳам шу пионерликнинг отанин нафасини ўзига сингдирди. Шу йиллари у Яқуб Қадрий, Амирхош, Маҳмуд Мақсуд сингари шоирларнинг шеърий китоблари билан танишди. Унга, айниқса, Рабиҳдранат Тагорнинг «Ярим ойнинг ўроғи», «Богимнинг гуллари» сингари сочма шеър китоблари, И. С. Тургеневнинг сочмалари, Нозим Ҳикматнинг «Қуёшни нчганлар қўшиғи» қаттиқ таъсир қилди. Бу мутолаалар унинг изланишларини маълум бир изга солди. Ёш талабанин юрагида ижодий режалар уйғона бошлади. Миртемир сочмалар машқ қилишга киришди. Сочмалар оловли ҳиссиётларга мос бўлиб тушди. Бунинг устига давр ва муҳитнинг ўзи ҳам сочмаларга талабгор эди. У вақтда сочмага юракни ўйнатиб юборадиган бир шеърий тур деб қараларди. Олим Шарафуддинов ҳам Миртемирни сочмага рағбатлаштиради, сочма таъсирли бўлади, деб айтарди. Шундай қилиб, 1926 — 1928 йиллар Миртемир учун сочмалар йили бўлди. 1928 йилда унинг биринчи китоби «Шуълалар қўйнида» босилиб чиқди.

1929 йилда Миртемир Билим юртини битирди. Ўзбекистон комсомолу Марказкомнинг йўлланмаси билан Самарқандга борди; педагогикада (ҳозирги СамДУ) ўқиди, айни замонда Иўлдош Охунбобоевнинг тўртинчи котиби бўлиб ишлади. Самарқандда у Ҳамид Олимжон ва бошқа талай шоирлар билан танишди. Миртемир шу тариқа қизғин адабий муҳитнинг ҳавоси билан нафас ола бошлади. Қетма-кет «Зафар» (1929), «Қайнашлар» (1931), «Коммуна» (1932), «Бонг» (1932) сингари шеърий тўпламлари нашр этилди.

«Ушандан буён, — деб ёзади Миртемир таржиман ҳолида, — институтларда дарс бердим, редакцияларда, театрларда адабий эмакдош, Ёзувчилар союзида маслаҳатчи, нашриётларда редактор бўлиб ишладим. Йигир-

ма йил бўлди — Ёзувчилар союзи ёнидаги «Ёш ёзувчилар семинарини тибратаман».

Миртемир ижодда ўзининг «Уринаман, изланаман, ўрганаман» сўзларига қатъий амал қилди. Ҳозирги кунга қадар унинг «Поётхат» (1936), «Очлар ўлкасида» (1936), «Сталинград ҳимоячиларига...» (1942), «Ўч» (1944), «Танланган шеърлар» (1947), «Танланган асарлар» (1958), «Шеърлар» (1961), «Шеърлар» (1963), «Янги шеърлар» (1967), «Ленин жилмайиши» (1969) сингари йирик-йирик китоблари нашр этилди.

Миртемир ўзбек совет адабиётида йирик таржимон сифатида салмоқли ишлар қилди. У Ш. Руставелининг «Йўлбарс терисини ёпинган паҳлавон», Н. А. Некрасовнинг «Русияда ким яхши яшайди», М. Ю. Лермонтовнинг поэма ва шеърлари, Р. Ризонинг «В. И. Ленин» достонини, Пушкин, Гейне, Абай, Нозим Ҳикмат, Степан Шчипачев сингари шоирларнинг асарларидан, «Манас» эпосининг бир қисмини ўзбек тилига таржима қилди.

Булар шоирнинг қирқ тўрт йил мобайнида бирма-бир кўтарилган, ҳар кўтарилишида уни халққа янада яқинроқ қилган, халқнинг меҳр-муҳаббатига, таҳсин ва олқишига сазовор қилган меҳнат, машаққат, истеъдод қувватидан яралган жонли, юксак доvonлардир.

Миртемир ижодининг илк саҳифалариданоқ замон садоларига жўр бўлиб куй айтди. У ўз шеърларида ижтимоий муҳитнинг руҳини илғаб олишга, бўрттириб кўрсатишга, долзарбликнинг нафасини ифодалашга ҳаракат килди.

Миртемирнинг «Шуълалар қўйнида» китобига кирган сочмаларнинг мавзун асос эътибори билан Ғафур Ғулום, Ошбек, Ёшнинг ҳомийлигида «Ёш» жамъияти шоирларнинг илк тўпламларининг мавзунга ғоят яқин, оҳангдошдир. Бу ёш шоирлар олдидаги мақсад бирлигидан келиб чиққан, шу билан изоҳланадиган яқинлик, ҳамоҳанглиқдир. Йигирма яшар Ҳ. Олимжон ёзган эди: «Шоир, адибларимиздан эса замонамизнинг тўлқинлари тингламоқ, туйғу ва ҳисларимизни ташкил этмоқ, янги қурилишдаги курашга кенг оммани яна илгари ундамоқ талаб қилнади»¹. Мана шу талаб энди илк тўпламлари чиқиб, бир қудратли адабий жабҳа бўлиб келаёт-

¹ Ҳ. Олимжон. Танланган асарлар, III том, 1960 йил. 131-бет.

ган ёш ўзбек совет шоирлари учун муштарак эди. Улар шу талабдан келиб чиқиб, замон тўлқинларини тингладилар ва оммани янгилликка чақирдилар.

Совет Иттифоқи Коммунистик партиясининг 1923 йилда бўлиб ўтган ўн иккинчи съездида бадний адабиёт «ўз таъсирини ишчи-деҳқон ёшлар оmmasига ўтказувчи йирик ижтимоий куч» сифатида баҳоланди. Мана шу баҳо бадний адабиётга бўлган катта ғамхўрликни белгилаб берди. Бу ғамхўрлик ёш ўзбек совет шоирларининг тақдирини ҳам яққол намоён бўлди. 1930 йилга келиб, деярли барча истиқболи бор ёшларнинг биринчи ва иккинчи тўпламлари омма қўлига бориб етган эди.

Миртемир ўша давр адабиётида талай мунозараларга сабаб бўлган «Шуълалар қўйнида» тўпламга кирган сочмаларида, аввало, янгиллик яратувчи, оламни бадбўйлардан халос этувчи, кекса дунёни яшартирувчи меҳнатни куйлади:

Меҳнат!
Ҳаётнинг нафосати меҳнат!
Мен сени қучай!..
Юксакларга учай!..
Шеър сочай!..
Табиатнинг яширин сирларин очай!

Шоирнинг социалистик меҳнатни шарафлаб айтган жўшқин сочмалари ичида «Кўклам куйлари» деб аталгани ҳам характерлидир. Шоир бунда ўзининг «қора қошлар», «қора кўзлар», «булбулли боғлар», «севги изтироблари», «муҳаббат лаззатлари», сирли боқишлар, ғамза ташлашлар ҳақида эмас, балки меҳнат қаҳрамонларини куйлашга даъват этилганлигини айтади. Шоир

... юзага чиқадиган «днлбар куринишларга» кўз ташлайди, шу нафосатга боғланади, ундан завқ топади, шеърятининг руҳини шундан ахтаради:

«Шунинг учун кирсиз қалбимдан отилган кўкламги куйларни, дардли қўшиқларни чин нафосат эгаси, «эркин меҳнат»га бағишлайман.

олқишлайман —
ҳурматлайман —
Меҳнат қаҳрамонларини мен...»²

¹ «Шуълалар қўйнида», Т.—С., 1928 йил, 5-бет.

² «Шуълалар қўйнида», 35-бет.

Шоир «янгиликнинг қизил чечаклари» — мастонойларни олқишлади, уларни янги ҳаёт бўstonларига чақирди.

1929 йилда Миртемирнинг иккинчи китоби «Зафар» босмадан чиқди. Ёш шоир 1926 — 28 йилларда бармоқ вазнида жуда кўп шеърлар машқ қилди. «Зафар» аксарияти шарқ уфқида ёнаётган қизил оловнинг ёлқинларини ўзида акс эттирган оташин инқилобий руҳдаги шеърлардан ташкил топди. Тўплам кўпроқ программ аҳамиятга эга бўлган «Боқ», «Нечун?», «Денгиз», «Танбурум товунин», «Ана боғлар» сингари бақувват, кейинчалик шоирнинг барча танланган асарларига деярли ўзгаришсиз кирган шеърлари билан қимматли. Бу каби шеърларида шоир эстетик қарашларини, ижоддан кузатган мақсадини янада ойдинлаштиради. У ўз шеърини борлиққа умид сочувчи, ёш кўнгилларда завқ уйготувчи, эрка етишганларининг зафарини қутловчи саз деб билади.

«Зафар»да яна бошқа бир етакчи мотив ҳам бор. Бу тутқун, мазлума шарқ аёлларини озодликка чиқариш, меҳнатга, жамият ишларига тортиш, яъни уйқудаги маъсумаларни уйғотиш мотиви. Миртемирнинг илк ижодида ўзбек аёлларини қуллик, ичкари исканжасидан халос бўлишга, чинакам, эрки ўз қўлида бўлган инсон сифатида яшашга чақариш катта ўринни эгаллайди. Аёлларни жамиятда эрлар билан тенг ҳуқуқли қилиш Совет давлатининг долзарб, энг муҳим сиёсий, ижтимоий масалаларидан эди. Бу масалани тез ва жиддий ҳал этишда совет адабиёти беқиёс, буюк хизмат кўрсатди. Миртемирнинг «Шуълалар қўйнида», «Зафар», «Қайнашлар» тўпламларига кирган ўнларча шеърлар ҳам хотин-қизларни озод қилишда уз муносиб хизматини утади. Миртемирнинг ҳар учала илк тўпламларига хос ижодда муштарак белгилардан яна бири шуки, ёш шоир деярли ҳар бир шеърда ўтмиш билан бугунни қиёслаб, уларга ўзининг қатъий муносабатини билдириб ўтади. «Йиллар» шеърдаги:

Сўйланг, қайда эди муқтадир илоҳ —
Ҳақсизлик қонлардан чоғир ичганда,
Шунча ғафлат босган мазлум қулларга
«Ажал қизи» минглаб кафан бичганда...

Ўтди қушдек учиб, қоронги йиллар
Боқинг, эрк ёғдуси қўйнида эллар...

Шодлик куйини кўкка чўзадир тиллар...
Яйраб қувонадир қутулган қуллар!¹

мисралари Миртемирнинг ўтмиш ва бугун мавзуидаги шеърларининг ғоявий йўналишини аниқ кўрсатиб туради. Лекин шуниси ҳам борки, Миртемир худди шу масалада қатор хатоларга йўл қўйди. Бу хатолар пролеткультизнинг ўтмиш маданий меросига нисбатан илгари сурган янглиш қарашларининг акс садоси эди. Миртемир ўша даврда пролетар маданияти барча эски маданиятни қўпориб ташлаш, йўқ қилиш, бузиш заминида барпо бўлади деб тушуниди. Шунинг учун ҳам у ўтмишда, ўтмиш маданиятимизда ёруғ нуқта кўрмайди. Шунинг учун у ўтмишни шу «қора, ваҳший йиллар»ни² тилга олганда қора рангларга зўр беради, бўрттиради, қуюқлаштиради, «зулматдаги зиё»ларни кўрмайди ёки кўришни истамайди.

Миртемир ўзининг учинчи китоби «Қайнашлар»да кирлардан тозарган, яшнаган тонглар, пурвиқор тоғларнинг куйичси бўлиб чиқди. «Қайнашлар»га шоирнинг 1928 йилда ёзган сочмалари ва 1930 йилда ёзилган «Қунлар поэмаси» кирди. Миртемир 1928 йилда Фарғона, Шоҳимардон, Москва, Қозон, Уфа, Ульяновск шаҳарларида, Эдил бўйларида саёҳатда бўлди. «Қайнашлар» мана шу кезишларининг биринчи таассуротлари таъсирида ёзилган сочмаларни ўз ичига олади. Миртемир бу тўпламида ҳам кўтаринки, хассос бир овоз билан янги отган оқ тонгларни, оқ тонгларнинг нашидасини куйлади. Шоир «Зафар»да мен кўнглимдаги ўткинчи гамларни қувлаб, тонг билан қолдим, деган эди. «Қай-

... қичқирди. У «Дарё бўйлаб...», «Ёруғ қунлар», «Шу қадар мағрур, шу қадар буюк», «Ён!» «Ойса» сингари жўшқин сочмаларида янги ҳаётнинг завқини куйлади. Шоир авж олган синфий кураш тўлқинларини «тоғ», «тонг», «сой», «қон», «мунг», «тутқинлик», «эрк» сингари мафҳумлар воситасида акс эттирди. Бу мафҳумлар унинг шеърда ажралмас ҳамроҳ бўлиб кўчиб юрди. Шоирнинг «Қунлар поэмаси» тарихий қайдлардангина иборат. Унда инқилобдан илгариги аянчли ҳаёт, исёнлар,

¹ «Зафар», Шеърлар, Ўздавнашр. 1929 йил, 29—30-бетлар.

² «Шуълалар қўйнида». 13-бет.

³ «Қайнашлар», 31-бет.

уларни бостириш, Октябрь, граждaнлар урши, тинч кўришни йиллари юзакигина, бирин-кетин тасвирлаб кўрилади. «Кунлар поэмаси» шоирнинг кенг эпик тасвирларга кўл ура бошлагани, ҳаётни унинг мураккаб зиддиятлари бирлигида кузатишга мойил бўлаётганидан далолат беради.

Албатта, Миртемирнинг бу илк тўпламлари қуруқ аюҳаннослар, ўта юзаки ҳиссиётлар, «қон», «бўрон», «денгиз» сингари образларни ҳаддан зиёд кўп ва бўрттирма истифода қилишлар, чучмал, сентиментал кайфиятлардан холи эмасди.

Миртемир сочмаларида ёлқинли туйғулар билан бир қаторда чуқур ўйланмаган, ғўр, дудмал, думбил фикрлар тез-тез кўзга ташланиб туради. Шоир Маяковский шеърининг ташқи суратигагина эргашади, Маяковскийни формал тушунади. Шунинг учун ҳам ўрни бўлса бўлмаса сўзларни зинапояларга териш, маъносиз суратда мисраларни бўлиб ташлаш кўп учрайди. Бир сўз билан айтганда, шоирнинг аксар сочмаларида сўз кўп, лекин фикр оз. Бинобарин, шеърини техниканинг бўшанглиги, қуруқ ташвиқот унинг илк ижодига хос бир касаллик эди.

1932 йилда Миртемирнинг кетма-кет икки поэмалар китоби «Коммуна» ва «Бонг» нашр этилди. 1930—32 йил ичида ёзилган ўнга яқин поэмаларида шоир давр воқелигини кенгроқ, кўламдорроқ қамраб олиб акс эттиришга ва айниқса, қишлоқда рўй бераётган ўзгаришларни, синфий курашни конкрет кишилар тақдири орқали кўрсатишга интилди. Лекин Миртемирнинг бир қатор поэмалари («Большевик». «Агроном». «Сафарбар». «Академия») долзаро шнорлар мажмуасидан иорат оулиб қолди. У бу сингари поэмаларида сўзларга маъно юклармасдан ишлатиб юбораверади. Ҳиссиётларини ҳам, ҳиссиётларни англатиши керак бўлган сўзларни ҳам тежамайди. Шоир поэмада сўзнинг меъёри, бобнинг мезони билан иши йўқ:

Ютуқларнинг селларини
Селлардай
Селлаткали,
Суръатларнинг йўлларини
Еллардай
Еллаткали,
Синфсиз жамиятни тўла барпо этгали:
Бизнинг

Тагин қайнашимиз,
Оташимиз керак!¹

Ёш шоир сўзларнинг оҳангларига мана шундай ром ва маҳлиё бўлиб қолади: ўқувчисини ҳам ром ва маҳлиё қилиб қўйиш учун янгидан-янги «кашфиётлар» қила бошлайди: «Троцкий чўпчагининг чўпчакдай чўпчакларини тушунчадан муштумзўрдай қувиш керак²» сингари. Миртемир поэмада жуда примитив ва ожиз шаклбозликдан аста-секин воқеалар, кишилар тақдирини акс эттиришга ўтди. Унинг «Коммуна», «Хидир», «Жанг», «Барот» сингари поэмаларида янги ташкил этилган коллектив хўжаликлардаги ҳаёт ўз аксини топди. Шоир бу поэмаларида янги ерлар очиш, муштумзўрларга қарши кураш, ўзбек чоракор деҳқонининг оғир, машаққатли йўлини кўрсатиш, ҳаётнинг конкрет, реалистик лавҳаларини чизиш йўлидан борди.

Шоир ҳаёт материалларини ўзлаштириш, уни шеърний воситалар билан кенг кўламда, ёйма ҳолда ифода этишининг йўл-йўриқларини тижимсиз ўргана борди. Гарчи галати туюлса-да, лекин ёмон, бўш, ҳалниллаган, умуртқасиз поэмалар Миртемирини қандай ёзишга, тежамкор бўлишга, қоғозга энг керакли сўзнинг туширишга ўргатди. У манзара яратмайдиган сўздан қочди. Урганиш ҳақида гап бораётган экан, яна бир муҳим нарсани қайд қилиб ўтайлик. У даврда ёшлар учун адабий мактаб, бадний сабоқ бўладиган булоқларнинг кўзи деярли берк эди. Улкан, қатлам-қатлам классик адабий мерос тахи бузилмай, ҳар турли оқимларнинг кўтарган тўзонидан кўзга кўринмай ётарди. Ундан ҳам оуюкроқ чашманни — лавиқ ижодининг ҳар бир... нбратомуз намуналари тузукроқ ўрганилмаган эди. Қардошлар адабиёти яратган улуғ обидалар деярли таржима қилинмаган эди. Бу ҳақда Миртемир кейинроқ, ёш шоирлардан бирига йўллаган хатида шундай деб ёзган эди: «Сиз ўрганадиган устозлар оз эмас. Ундан ташқари Навоий бобомиздан Ҳамзага қадар, етакчи рус адабиётида Пушкиндан то Твардовскийга қадар, бўлак қардош халқларнинг дурдоналари, ажойиб халқ дostonлари ўз тилимизда ўқишингизга мунтазир. Биз қўлга қалам олганда бу жўшқин булоқларнинг кўзлари ҳали очилма-

¹ «Коммуна», Поэмалар, Т.—Б., 1932 йил, 18-бет.

² Шу китоб, 15-бет.

ган эди, ёш дўстим!»¹ Миртемир илк тўпламларидаги нуқсонларни, ижодий овозидаги носозликларни мана шу ўрганиш даври, чиниқиш даври, камолотнинг бариши тутиш даври қийинчиликлари билан изоҳламоқ керак.

Миртемир 1934—1935 йилларда Россиянинг улкан қурилишларини ўз кўзи билан кўрди. Бу қурилишлар бутун социалистик Ватан бўйлаб олиб борилаётган улғу меҳнат фронтининг нафаси ва моҳиятини англашда ёш шоирга ҳаёт мактаби бўлиб хизмат қилди. Ҳаёт мактаби деяётганимизнинг боиси шундаки, шу сафарлар вақтида унутилмас, ўзи учун бутунлай янги таассуротлар олди. Шоирнинг 1936 йилда нашр этилган «Пойтахт» китоби мана шу таассуротларнинг, орттирилган ҳаётий тажрибанинг натижаси ўлароқ яратилди. «Пойтахт» Миртемирнинг ўн йиллик ижодий изланишларининг ўзига хос якунидир. Назаримизда, Миртемир шоир сифатида шу тўпламда ўзини топди. Ўз услуби, ўз овози, ўз техникаси қандай бўлиши кераклигини, ўзининг шеърий сози нимаси билан баққувату, нимаси билан ҳали ожиз эканлигини тиниқ англаб етгандай бўлди. Сир эмаски, адибнинг асарлари, айниқса, шоирнинг китоблари бири иккинчисининг давомидай яратилади. Ўртача истеъдодли адибнинг китоблари доимо даража нуқтаи назардан айтарли бир текисда бўлади. Баъзан сал ўткир, баъзан сал чарх емаган ва ҳ. к. бўлиб туғилади, Лекин шоир учун унинг китобларининг бир текисда бўлиши, яъни ўсишнинг йўқлиги сўниш билан баравардир. Шоир китоблар чиқаравериши, лекин сўниш ҳам давом этавериши мумкин. Шоирнинг ўзи буни англаб етмагунча қайта туғилиш оулмаиди. Бу оғир, машаққатли нуқсон...

Миртемир китоблари унинг улкан сафдошлари — Ғафур Ғуллом, Ойбек, Ҳамид Олимжон, Уйғун, Шайхзода, Зулфиянинг илк китоблари сингари адабий ҳаётда катта воқеа бўлди, ёш Совет адабиётимизнинг умумий кўтарилишга шубҳасиз ҳисса бўлиб қўшилди. Бу китобларда кўп нарсалар йиллар ўтган сайин эскирди, ғўрлиги билинди, лекин улардаги энг асосий нарса — Ватанни улуғлаш, халқнинг маданияти ва турмуши юксалаётганидан қувониш, социализм ғояларини қутлаш Миртемирнинг барча китоблари учун муштарак бўлиб қолди.

¹ «Совет Ўзбекистони», 1966 йил, 27 март.

Унинг китоблари ҳаётнинг юксалиш тенденциясини акс эттирди.

«Пойтахт» ўттизинчи йиллар ўрталаридаги социалистик гигантлар яратишда совет кишиларининг ғайрати, қаҳрамонона руҳи, «индустрия мусиқасида янграган шаҳарлар» нафаси билан тўлиқдир. Шоирнинг шеърини тасвирлари ҳам мана шу руҳнинг етагида қурилиш либосини кияди. Миртемир социалистик Тошкентдан Фахрланиб, олган завқини шундай мисраларга жойлайди:

Тошкент, ҳе... Совет Осиёсининг тираги
Қўшиқлардай, сувлардай, тўлқиндай Тошкент!
Ягона пахта домбасининг юраги.
Индустриал, магистрал, тўлин ой Тошкент!¹

Миртемирнинг шеъри қурилиш либосини кийди, шу либосда у даврнинг ўзига хос белгиларини, характерли томонларини ёритди. Зотан, «Мен ерга қуёшни кўрганни келдим», деб айтган Миртемирнинг ўзи ҳар бир сатрини «қуёшдай ярқираган ватанига» тортиқ қилди:

Нуррада
Қуёшдай ярқираган ватаним!
Сенга бўлсин, улуғ она, ҳар сатрим, шеърим.
Сенга бўлсин бутун ишқим, юрагим, меҳрим.
Сенга бўлсин жаранглаган қўшиқларим маним.²

Юраги, меҳрини Ватанга бағишлаган Миртемир она юрти қанча обод бўлса, шунча қувонди, шунча илҳом олди, шунга яраша шеър ёзди. У шеърларида ўзининггина эмас, замондошларининг кайфиятларини акс эттирди. Социалистик қурилишлар совет кишиларига чинакам завқ бағишлаганлигини, шу завқ туфайли дунёда шунча бир осол ҳаракатини совет кишиларининг қандайдир шаклланганлигини кўрсатди:

Эҳ, штурм кунларининг ўзгача бир кайфи бор...
Бу дамларда не ғусса ва не дилда бор ғубор,
Ўзишмоқ, илғор бўлмоқ каби мардона шиор
Юракларда, тилакларда бирдай шуъла урадир...³

Миртемир ўз шеърларида мана шу штурмчи эл ағдаролмаган қоя, боғлай олмаган дарё, қуритолмаган ботқоқ, қўлга киритмаган қирғоқ йўқ, деган ғояни илгарини

¹ «Пойтахт», 8-бет.

² «Пойтахт», 18-бет.

³ «Пойтахт», 43-бет.

сурди. Совет кишиларини уларнинг меҳнати билан ша-
рафлади. Айни чоқда уларнинг қалбида ўз даҳрамонона
ишларига нисбатан унғонган фахрлиниш, турур туйғу-
ларини ифодалаб берди:

Бу — қир, бу — ёр¹
демай,
Бу кенг, бу — тор
демай,
Бу — йўқ, бу — бор
демай,
Бу — бўрон, қор
демай,
Юраётган, қураётган
Биз бўлмасак, ким?
Табнатни олаётган
Биз бўлмасак, ким?²

Миртемир совет кишиларининг онгида содир бўлаёт-
ган ўзгаришларни, уларнинг орзу-умидларини ифодалаб
беришга интилди. Шоир қўлга киритаётган ютуқлардан,
ошириб бажарилаётган режалардан мурод план бажари-
риш, ютуқлардан керилиб юриш эмас, бошқа бир улуг-
роқ нарса эканлигини совет кишисининг кўзи, юксалган
онги билан кўрсатди;

Фақат... қўлга кирган ҳар ўлжа
Дармон, қувват, суюнч берадир.
Тўлган сари кўзланган мўлжал
Жумҳурият кўкрак керадир.¹

Шоирнинг «Пойтахт» китобига унинг «Номус» деб
номланган, 1934 йилда ёзилган поэмаси ҳам кирган.
Миртемир бу поэмада йўлдан адашган бир йигитнинг

«Жанг» сингари поэмаларидаги каби воқеани мунтазам
ёритиб бориш, қаҳрамонни шу воқеалар гирдобида кур-
сатиш, олга бошлаш йўлидан борди. Воқеаси, қаҳрамо-
нининг характер эътибори, кўтарган ғояси билан «Но-
мус» «Пойтахт»нинг умумий мундарижасига чамбарчас
боғланган, тўғрироғи, шу мундарижага ўта ҳамоҳанг-
дир. Урни келганда айтиб қўяйлик, Миртемир, умуман,
ҳар бир китобининг мундарижаси, китобнинг ички тузи-
лиши, шеърларнинг композицион боғлиқлиги, бўлим-

¹ Ёр — жар маъносида.

² «Пойтахт», 51-бет.

³ «Пойтахт», 113-бет.

ларнинг уйғун жойлашиши ва буларнинг ҳаммаси қўшилиб, шоирнинг шу китобдан кузатган мақсадига бўйсуншига қаттиқ ва жиддий амал қилади. «Пойтахт» ҳам унинг композицион жиҳатдан пишиқ тўпламларидандир. Юқорда айтганимиздек, китобда ҳамма шеърлари, барча сатрлар социалистик қурилиш гоъларини ифодалашга қаратилган. «Номус» бундан мустасно эмас. Миртемир поэмада оғир граждандар уруши йилларида ота-онасиз қолиб, дарбадар бўлган, очликдан, аламдан жиноят йўлларига кирган, ўғриллик қилиб, одамларни талаб кун кўрган, адашган бир қалбнинг тарихини ёзди. Ашур, ниҳоят, қўлга тушиб, меҳнат лагерларига юборилади. У қирсиллай-қирсиллай, сина-сина меҳнат қилишга, қўл кучи билан кун кўришга кўникади. Меҳнат Ашурнинг кўзини очади, юрагидаги инсонлик ҳиссини уйғотади. У техникага қизиқиб, ўқиб-ўрганиб экскаваторчи бўлади. Аввал ҳатто белкурак ушлашга ҳам эринган йигит энди рекордлар қўяётгани билан фахрланади. Шуниси муҳимки, у ўзидаги олижаноб ўзгариншларга нима сабабчи эканлигини яхши билади:

«Оқ денгиз — Болтиқ» менга
Бахт берган кўча бўлди.—

дейди у. «Номус» бахтининг машаққатли кўчаси ҳақидаги Миртемирининг яхши дostonларидандир.

Миртемир ўттизинчи йилларнинг охирида янги ўзбек қишлоғининг очилган иқболини куйлади. У юртимизнинг ҳамма чеккаларида шаҳар-қишлоқлар обод-фаровон бўлаётганини, одамлар файзли ҳаётнинг барча неъматларидан маҳраманд бўлиб яшашганини кўрди. тинч меҳнатда далалар яшнамоқда, асрий асов дарёлар жилваланиб, қақроқ ерларга оби ҳаёт бермоқда, одамлар ҳам энди кўшиниқ айтиб меҳнатга чиқмоқда, эди. Ватан ҳавосида қудрат куйи таралмоқда эди. Миртемир шу куйни илғаб олиб, шеърини унинг оҳангларига жўр қилди. У ўлкага доврўқ таратаётган пахтакорларга мадҳия ўқиди, чўлларга келаётган ободончилик қўшиғини тараннум этди. Шоирнинг бу даврда ёзилган «Кўтиб олганда», «Яли-яли», «Шодиёна», «Кўл бўйларида», «Куз» «Ойсанамнинг тўйида» сингари шеърлари ўзбек деҳқонининг ҳам бағрига шамол текканлигини, у ўз бахтининг эгаси бўлиб қолганлигини куйлаб берди. Бутун эл яратиниш

нашъаси, каналлар очиш завқи билан яшамоқда эди. Шоир буни «Фарғона» шеърисида яхши ифодалаб берди:

Кетмон урар соқоли оқ оталар,
Кетмон урар ғайратлари мавжидан.
Навқиронлар шердай ерни таталар,
Дашт янғирар қўшиқлари авжидан.

Миртемир бу йилларда қатор романтик, эртакнамо дostonлари «Сув қизи» (1937), «Дилкушо» (1937), «Қўзи» (1939)ни ёзди. 1940 йили у «Владимир Ильич Ленин» поэмасини яратди. «Дилкушо» ва «Сув қизи» А. С. Пушкиннинг шарқ дostonлари, айниқса «Боғчасарой фонтани» руҳида ёзилган дostonлардир. Шоир бу дostonларда Бухоро амирининг фахш ва разолатга ботган чиркин башарасини қуюқ бўёқларда очиб берди. Шу хошнинг нафси учун қурбон қилинган, лекин бўйсунмай, итоат этмай, қулликни тан олмаганча, қулликдан ўлимни афзал билганча ўтган гўзал мазлумаларнинг аянчли тақдирини ёритди. Шоир бу дostonларида синфий адолатсизликни кўрсатиш ғоясини ўз олдига мақсад қилиб қўйган эди. У бунга тўла эришди. Синфий адолатсизлик, айниқса, шоирнинг «Қўзи» дostonида дуруст кўрсатилади. Миртемирнинг айтишича, бу дoston воқеасини унга Фафур Ғулом айтиб берган. Қўзи етим, ерсиз чоракор. Унинг ҳам Кўкан, Жонтемирларга ўхшаб ҳеч кими йўқ. На суяри бор, на куяри. У ўзимга ер очиб, қўриқ қилиб кун кўрсам деб орзу қилади. Лекин қўли қисқа. Узатса ҳеч қаерга етмайди. Қўзи қиши билан бир амаллаб икки тўрва нон йиғади-да, баҳорда қўриқ очгани чиқади. Ер очади, ариқ ўтказади. Лекин сув йўқ. «Эл оғалари» сув талаб қилган Қўзини калтаклаб, юрак-оғирини қон қиладилар. У сув очгани даволашнинг ёрми бўлганини кўрмай, калтак зарбидан қон қусиб ўлади. Шундан бу даштнинг номи «Қон қус» бўлиб кетганини айтади шоир. У ўтмишнинг аянчли воқеаларида бугунининг бахтиёр тонгларини бўрттириб кўрсатади. Дostonнинг ибратли сўнг мисралари ҳам шунга хизмат қилади. Бугунги кунда ҳеч ким ёлғиз, бенаво эмас. Чунки:

Барча куяр бир учун,
Бир куяр барча учун,
Куяр чексиз ер учун,
Куяр бир парча учун.¹

¹. Миртемир. Танланган шеърлар. Ўздавнашр, 1947 йил, 237-бет.

Миртемирнинг «Владимир Ильич Ленин» поэмаси унинг энг хассос, энг жўшқин, тўлқинли асарларидандир. Шоир доҳийнинг сиймосини шарқ шеърятининг энг кўтаринки, энг муҳташам услубида, энг олижаноб буёқлари билан гавдалантиради:

Эй, зако злёси, э... зеҳни олам,
Эй, иқболни кўрган ҳақ эгасида!
Зарби зилзиладай зил ўлим, мотам —
Наҳот тополди жой ёз ўлкасида?

Шоир ўзи қўйган шу саволга бутун мамлакат, бутун халқ тақдирдан жавоб ахтаради. Мужассам жавобни жаҳоннинг барҳаётлигида, турмушнинг дилбарлигида, зимистон элларда жилвагар баҳор кезаётганлигида, Олмалиқ конларида, Чирчиқ кўрилишларида, музликларни ёриб бораётган кемаларда, Олис Бадахшонда, Дон далаларида — ҳамма-ҳамма ерда топади. Ильич бизнинг буюк интилишимиз, буюк ишларимизда тирик демоқчи шоир. Миртемир Лениннинг инсоният тарихидаги ўрни ва ўйнаётган ролни муҳташам шеърӣ воситалар билан ифодалаб берди. Шоир бу асарини ўттиз ёшида ёзди. Поэма Миртемирнинг истеъдоди камолот муҳитига кирганлигини, шеърӣ маҳоратда даврнинг пешқадам шоирларига тенглаша бораётганини кўрсатди.

ЖАНГЧИ ШЕЪРЛАР

Миртемир қўшиқларининг авжи замбаракларнинг наърасига, тинч аҳоли устига ёғдирилган бомбаларнинг чийиллашига, даҳшат-қасирғага уланиб кетди. Совет халқи қахрамонона Улуғ Ватан урушига кирди.

Миртемир ҳам уз қўшиқларини урушга сафароар қилди. Шоирнинг уруш йилларида яратган асарларида бошданоқ совет кишиларининг фашизм маразидан голиб чиқишига қатъий ишонч порлаб турди. У шеър билан умидлантирди, шеър билан халқнинг юрагига шижоат руҳини қўйишга интилди. Миртемирнинг уруш даври шеърлари ёвга бўлган нафратнинг кучи билан ажралиб турди.

Миртемир ижоди ҳақида сўзланганда унинг шеърлари халқчил эканлиги қайд этиб ўтилади. Лекин Миртемир ижодида чинакам халқчиллик қаердан бошлангани айтилмайди. Назаримда, Миртемир шеърятини Улуғ Ватан уруши йилларида ўзининг том халқчиллигига эриш-

ди. Халқчиллик аввало шеърлардаги мазмуннинг содда-лигида, теранлигида, иккинчидан шакллнинг халқ қўшиқларининг шаклида эканлигида, образларнинг ўта ифодавийлигида равшан кўриниб туради. «Отлиқ аскар» деб номланган шеърда олинган қуйидаги парча айтилаётган фикрга яраша сурат бўлаолади:

Ингит арслон ор талашур,
Ёвни япчар қон ичинда.
Ватан учун довон ошур
Ланга, бўрон ичинда.

Аргумоқлар ўйнар асов,
Якка-якка, ясов-ясов,
Солар қиргин, кўтарар дов,
Ёвуз аломон ичинда.

Майдон аро кишнар тулпор,
Учиб келар мисли шунқор,
Наърангни торт, ўтини ёр,
Зафар олинг шон ичинда.¹

Миртемир халқ шеърининг бой ва рангин хазинасининг ифода воситаларидан, образларидан тўла истифода этади. Натижада, фашистнинг телба қаншарига узилган ўқдек сатрлар, қофиялар отилади.

Миртемир уруш даври шеърини ботир йнгитларни, фидойи қаҳрамонларни мадҳ этди, улар шаънига ёруғ нурли қўшиқлар битди. Шоирнинг «Ҳамшаҳар», «Тўйчи Эрийгит ўғли», «Олег ва ўртоқлари», «Ҳамшира», «Ёдгор» сингари етук шеърлари халқимизнинг мард эрлари, музаффар фарзандларига атаб битилган муносиб ёдгордир. Шоир фашизмни тўқис-туғал йўқотмагунча, алам қолмасин, ҳам тинчлик фаровонлик бўлмаслигини айтиб, инсоният душманларидан ўч олишга, уларни қириб йўқотишга чақирди. Унинг «Ўч» шеъри халқнинг шавкатли жангчиларга буйруғидай жаранглайди:

Фашистни қир, ҳам роса қир,
Ўч ташпаси қолмасин,
Жаннат диёр — вайрон, тақир,
Ловва-ловва ёнмасин!

Қоматинг — ҳам, елканг ягир,
Дилда алам қолмасин!

¹ Миртемир. Танланган асарлар. Ўзадабийнашр, Тошкент, 1958, 225-бет.

Тунинг аза, кунинг — оғир...
Бало панжа солмасин!¹

Ёвни мана шундай қатъий ва омонсиз ирода билангина енгиш мумкин. Миртемир шеърида ирода кучини аён кўрсатишга, қалбларга сингдиришга интилди. Буни у ишонарли мантиқ кучи билан амалга оширди. Фашист омон қолса, дейди шоир, — тупроқ харом бўлади. Зотан:

Омон қолган битта аблаҳ —
Бир қишлоқнинг ёниши!
Омон қолган битта аблаҳ —
Офатнинг соғ қолиши!

Ўлдирилган ҳар муттаҳам —
Омон қолган юз одам!
Ўлдирилган ҳар муттаҳам
Илгарига бир қадам².

Миртемир фашист ўлаксаларга қарши дов турган юртнинг қаҳрамонлигини ўтли мисраларда, алангали соғинч, армон, муҳаббат билан тўлиқ қўшиқларда тарафдорлик қилди. Унинг Улуғ Ватан уруши даври шеърияти олижанобликнинг тугал тантанасига, фашизмнинг ўлими тарихий зарурат эканлигига катта ишонч руҳи билан суғорилди.

Миртемирнинг урушдан сўнгги давр шеърияти эл-юрт омонлиги, одамиятнинг асил ғояларининг барқарорлиги шодиёнаси билан, музаффар элнинг шукуҳи билан лиммо-лимдир. Шоир бу кайфиятни 1946 йилда ёзилган «Байрам қўшиқлари» шеърида тўқис ифода қилиб беради:

Бугун тошқин келар юз бир ирмоқдан.
Дўстлар даврасида авжи қаҳқаҳа,
Севинч тўлқинлари ошар қирғоқдан³.

Миртемир тинчлик, осудалиқ дамларини тўлиқиб-тошиб, кўнгли ўсиб, яйраб куйлади. Унинг ҳаслини энди боғларнинг сўлимлиги, чечакларнинг нафислиги, шаршаракларнинг камалаклари, қийқириб капалак қувган болаларнинг чуввоси банд этади. Шоир гўё фароғат қучоғида ётган дилбар табиатга сингиб, у билан иноқ-

¹ Танланган асарлар, 247-бет.

² Танланган асарлар, 249-бет.

³ Танланган асарлар, 263-бет.

лашиб кетгандай бўлади. Лекин ҳаётга оширинк, бугунги куннинг лаззати билан кечаги жанглари: ёддан чиқармаслик керак. Чунки:

Оловлар нчида жон берганлар бор,
Унутиш қийин, оҳ, унутиш қийин!

Шоир уруш сабоқларини ёддан чиқармасликка, капитализм ҳали яшаётган экан, хотиржам бўлмасликка даъват этди:

Бугун-ку ингитдай қувноқман, қувноқ...
Лекин дилда ётар мотамлар доғи,
Утганнинг эсларда тургани яхши.
Янтоқнинг ёғи йўқ — душманнинг соғи!¹

Миртемирнинг тинчлик даври кўшиқларида ҳаёт нашидаси кўпириб туради. Шоир «Гурунг» шеърида урушдан кейинги йилларда совет ёшлари — норғул-навқирон ўғил-қизлар кўнглида етилган орзуларни чиройли ифодалади. Бу ёшлар турли-туман касбларни эгаллашга, моҳир мутахассис бўлиб етишишга интиладилар. Халққа ҳар жиҳатдан етук фарзанд бўлиб хизмат қилишга бел боғладилар. Улар: «Жаҳонни, замонни — гулларга тўлдирмоқ учун тайёрман!» деган ширни ўртага ташладилар. Миртемир ўз шеърларида мана шундай олижаноб мақсад билан яшаётган одамларгина ўз ўлкаларининг бахтини мангу барқарор қиладилар, бунда уларга Ленин ғоялари, монолит Коммунистик партия раҳна-модир, деган ғояни илгари сурди.

Миртемирнинг эллигинчи ҳамда олтмишинчи йиллар шеърляти элч юрт мактовига тўла. Бу шеърлят том маънода сунъи иулдошлар, ои саяҳатлари, меҳнатда эришилаётган янгидан-янги зафарлар, кучли мафкуравий кураш, СССР халқлари ҳаётидаги буюк саналар даврининг шеърлятидир.

Бу йилларда шоирнинг «Танланган шеърлар» (1947), «Танланган асарлар» (1958), «Шеърлар» (1961), «Шеърлар» (1964), «Янги шеърлар» (1967), «Ленин жилмайиши» (1969) сингари йирик шеърый тўпламлари эълон қилинди. Миртемир бу даврда баркамол маҳорат эгаси бўлган шоир сифатида янада шуҳрат қозонди. Унинг шеърляти баён, қуруқ маърузалардан халос бўлди. Шоир шеърларини нақшинли ва оҳангдор қилиб яра-

¹ Танланган асарлар, 264-бет.

тишда мумтоз санъаткор даражасига кўтарилди. Миртемир доимо шеърда сўзларнинг эркин жойлашувига, оҳангнинг эркин, тўғонсиз ва тўсиқсиз оқишига, ифодавийликка, колорит беришга интилди.

Миртемир манзараларни оҳанглар билангина эмас, ял-ял бўёқлар билан ҳам гавдалантиради. Шундай гавдалантирадигани, у расомлар учун тайёр сюжет бўла олади. Миртемирни манзарачи шоир, гавдалантириш шоири деб атагим келади. Унинг «Қизгалдоқ», «Сени болалигим...», «Лолазордан ўтганда», «Саҳройи» сингари турли йилларда ёзилган шеърларида маъсум илҳом билан чизилган манзараларни, маъсум кўз билан кўрилган, маъсум қалб билан англаган манзараларни кўрамиз. Бу манзаралар бизнинг қалбимизда ҳам маъсумлик уйғотади. Шоир «Сени болалигим...» шеърда болаликка қарата:

Дўст тутгансан қуёш шаъшаасини,
Баҳор сумбуллари, сумбул япроғи
Сенинг жилвангмидир? Кўрдим мен сени
Қуёш чехрасида субҳидам чоғи.—

дейдики, биз қалбимизнинг энг нозик, энг яширин пардаларига ўрнашган созин олижаноб, меҳрли қўл чертаётганини ҳис қиламиз. Ва бунда биз суггестив лириканинг,— ўзбек адабиётида ҳали мутлақо ўрганилмаган, липиллаб, пирпираб турувчи образлар, хаёлий ифодалар билан, ўта ингичка оҳанглар билан ҳиссиётга таъсир қилувчи лириканинг ажиб намунасини кўрамиз. Шоирнинг «Юрт қўшиғи», «Онагинам», «Аразлик» «Шудринг», «Мен сени...», «Биби Марям» сингари шеърларида ҳам шунинг белгилари, дўстлик, муҳаббат, сурч, гўзаллик ҳақидаги лириканинг энг гўзал асарларидандир.

Миртемирнинг сояда қолган одамнинг ҳам пешанасини ярқиратиб юборадиган, эзгуликнинг абадий майини япроғини тавоф қилишга ундайдиган, гўзалликнинг адоқсиз жозибасига асир қиладиган шеърлари бор. Шулардан иккитасига «Онагинам...» ва «Биби Марям»га қисқача тўхталиб ўтайлик. Булар роса миртемирона, яъни Миртемир шеърятининг бутун гўзалиklarини ўзида акс этирган шеърлардан. Она шу қадар юксакликда турадики, Миртемир унинг шарафига ўзининг энг гўзал мисраларини тўқийди. Навоий боғи ризвондан ҳам юқо-

ри қўйган она қалбининг улуғлиги олдида Миртемир ўзи ўтолмаган бурчнинг азобини чекади. Туйгуларнинг қайгули, дардли силсилалари:

Саҳродан ўтин орқалаб келмаган болангман
Ё сизгирни подадан айириб,
Ё эчкини ҳовлига қайириб
Огзингдан сўз чиқмай, елмаган болангман...

Шоир юрагидаги «абадиятдай чексиз армонни» ювадиган бирдан-бир нарса — унинг элга кўрсатган хизматидир.

Миртемир гўзалликининг сирини, чексизлигини ҳис қила билган, уққан шоирдир. У гўзал Биби Марям кўзларидаги ҳеч ким тўла уқолмаган, англаб поёнига етолмаган, аммо унинг абадий олий сеҳрига асир бўлган интиҳосиз бир ҳисни ўзбек шоирининг қалби билан туяди, туйдиради, гўзалликининг ҳикматини яратади... Умуман, Миртемирнинг она, маъсум ёшлик, муҳаббат ҳақидаги шеърларида адоқсиз туйгуларнинг замзамаси бор. Унинг «Сурат» лирик қиссаси, «Пардалик», «Боқиши», «Опоқ», «Қарқаралик» сингари шеърлари шундай замзама билан тўлиқ.

Миртемир ижодида доҳий В. И. Ленинга бағишланган асарлар ўзгача оҳанг, ўзгача миқёс касб этади. Бу асарларда Ленин ва Барҳаётлик, Ленин ва Нур, Ленин ва Бахтиёрлик, Ленин ва Эрк, Ленин ва Инсоният келажигига умид эгизак, бир-бирини тўлдирувчи, бир-бирини улуғловчи, бири иккинчисини яратувчи ва барқарор қилувчи сифатида тараннум этилади.

Озодликка чиққан халқ билан бирга миннатдор шоирнинг кўзи Ленинни ҳаминша халқ билан бирга кўради:

Маҳорат оёнда оули паҳлавон
Сени даласида кўрган пахтакор...
Рекорд ол, қизгинам! — дейсан на шоён.
Шакархон шаънига яшил водий тор.

Шоир В. И. Ленинни гуллаган совет шарқининг энг улуғ боғбони деб билади. Уни оппоқ тоғларнинг, бахтиёр кунларнинг яратувчиси деб таърифлайди. Миртемирнинг «Владимир Ильич Ленин», «Ленин ва Ражаб бобо» поэмалари, «Тўқсон икки», «1917», «Амаким», «Ленин жилмайиши», «Шамдон», «Олис Фарғонадан», «Тўн», «Дийдор...» сингари шеърлари Ленин ва Совет шарқи мавзунда яратилган, ўзига хос сюжетга эга бўлган, во-

қсабанд, жонли, қулочи кенгдир. Шоир В. И. Лениннинг шарқ ҳақидаги ўйларини тиниқ мисраларда етказди. Доҳий эзилган шарқнинг истиқболини ўйларкан жилмайиб қўяди:

Ленин бир жилмайиб қўйди шу зум, бас,
Порлаб кетганидай бўлди қуёшлар.

Лениннинг мана шу жилмайишида бир тарих яратилдики, бу шарқ меҳнаткашларининг эркака эришиш тарихидир. Шоирнинг В. И. Лениннинг тўқсон икки ёшга кириши муносабати билан эзилган «Тўқсон икки» шеъри ҳам шу жилмайишнинг мунаввар ифодасидир:

Сокин қўл сингари сокин эй кўнглим,
Пўртанадек чайқал, гуркира бугун.
Фарғона тонгидай ёрқин эй кўнглим,
Ёрқин байроқлардай пирпира бугун:
Ҳазилакам эмас тўқсон икки ёш...

Шоир кўнглини Фарғона тонгидай ёрқин қилган, гуркиратган порлоқ айёмларга олиб келган Лениндир. Ленин номи, Ленин ғоялари билан халқ буюк довлар ошди, кўзланган манзиллар сари боряпти. Шеърнинг чуқур умид билан суғорилган сўнги мисралари салмоқли жаранглайди:

Жаҳон у ўйлаган жаҳон бўлгуси,
Жаҳон у дегандек омон бўлгуси!

Миртемир шеърятининг мавзу доираси, ғоявий йўналиши ниҳоятда кенг. У халқлар дўстлиги ҳақида, қардош республикалар ҳақида, уларнинг дилбар кишилари ҳақида кўп ажиб шеърлар яратганлиги Унинг «Қорақалпоқ дафтари»га кирган асарлар, Россия, Қозоғистон, Қирғизистон, Туркменистон ҳақидаги шеърлари халқлар дўстлигини ёрқин акс эттирган дурдоналар дейилса муболага бўлмайди. Миртемир ўзининг бу туркум шеърларида бутун бир ижодий мактаб яратган шоир сифатида кўршиди.

Миртемирнинг «Қорақалпоқ дафтари» унинг шоир сифатида нималарга қодирлигини яққол намойиш қилди. Миртемир қон-қардош халқнинг ҳаётини, турмуш тарзини, миллий ўзинга хосликларини, унинг тарихи ва бугунини доно, қалби меҳрга тўла, тоза имонли ўзбекининг кўзи билан кузатди, кузатганлари юрагида жўшқин акс садо берди.

Шоир бутун бир халқнинг жопли, ёрқин юртретини яратди. Бу шеърини портретининг ҳар бир чингини, ҳар бир белгисини ўта шонрона, ўта ифодавий, халқчил қилиб нақшлади. «Қорақалпоқ дафтари» ўзбек адабиётининг гўзал саҳифаларидандир. «Сурат» лирик қиссаси эса шу саҳифанинг ярқироқ юлдузи. Бу қисса тўла маъноси билан ўзбек дostonчилигида янги бир йўлни бошлаб берди. У инсоннинг ички руҳий дунёсини, унинг бахтсиз севгидан тугилган изтиробларини ва шулар зимнида садоқатли муҳаббат гоЯларини тарафнам этди. «Сурат» эҳтиросли монологдир. Армонли муҳаббатнинг саратон янглиг куйдирувчи ҳовури бор унинг мисраларида. Шоир йигит Тошлон санъаткор Ойсулувни суяди. Улар аҳд-паймон қилиб, топишганлар. Икки йил турмуш қуришгач, уруш бошланиб, Тошлон фронтга кетади. Ойсулув эса, уни кутишга тоқати бўлмаЙ, «мақтовларнинг қули бўлиб», «базмларнинг гули бўлиб» ўзга билан турмуш қуриб кетади. Тошлон фронтдан омон-эсон қайтиб келади, ўзининг ўғлидан ва хотинидан айрилганини кўради. Тугён ва изтироб шундан бошланади. Тошлондаги ички дарднинг олов сели қуйила бошлайди. Бу сел тўхтаб улгурмай, унинг кўзи ўзига бир маҳаллар таслим бўлиб турган Ойсулув суратига тушади. Тошлон суратни тўрт йил қўйнида асраган. Қалбидан шунда аламли сўзлар отилади: «Талпинардим, ўпардим... эсиз!» У шу суратдаги ёр хаёли билан қонлар кечган, юз бор ўлган, унинг дийдорига тўйиш учун ўлимлардан хатлаб келган. Чунки етим, ёлғиз ўсган бу йигитнинг Ойсулувдан ўзга яқини, севгани, сянгани йўк эди... Бу Тошлон юрагиндан муҳаббатини кучини янада оуртиради. Тошлоннинг изтиробларини, аламли ўйларини янада таъсирчанроқ, аёвсизроқ, инсонийроқ, армонлироқ, ошнқонароқ қилиб кўрсатади. Миртемир Ойсулувнинг муҳаббати сохта бўлганлигини унинг кейин Тошлонга ўқинч билан хат ёзганлиги воситасида нозик очиб ташлайди.

«Сурат»нинг ҳаяжонга тўлиқ сатрлари дардли бир муҳаббатнинг сеҳрли ҳикоясини куйлаб берди. Бу куйда биз олий сўз билан ним ёритилган, лекин шу ёритилишда кўз ўнгимизда ёрқин гавдалантирилган гўзал портретларни кўриб, шу севгига яраша жаранглаган майини ва дилбар қўшиқларни тингладик. «Сурат» ўзбек шеъринида муҳаббат ҳақида битилган, олижаноблик билан сугорилган асарларнинг тархи энг тозаларидандир.

Миртемир ўзбек совет адабиётининг яхши ашъаналарини давом эттираётган шоирлардан.

Жайхун-ку она тупроққа жон бахш этувчи азамат дарё, Миртемир шу дарёни севади. Унинг илҳоми ҳам донмо шу дарёдай лиммо-лим ва сербарака, сербаҳрадр.

Ҳатто Пушкиндай санъаткорлар яшаб ижод қилиб турган замонларда ҳам шеърининг умри тугади, ёзадиган нарса қолмади, ҳамма гап айтилиб бўлди, дейдиган одамлар чиққан эди. Уларга жавобан Пушкин инсон онгининг тасаввур қобилияти чексиз, тилнинг сўз ясаш қобилияти туганмасдир, тафаккур эса интиҳосиз суратда ранг-баранг бўлиши мумкин,— деган эди. Бу гаплар айтилганига бир юзу ўттиз йил бўлди. Шу йиллар ичида жаҳонда неча-неча санъаткорлар буюк из қолдириб кетдилар. Ҳаракат давом этмоқда. Санъаткорлар инсон ҳақида, олам ҳақида айтиши керак бўлган гапларнинг ҳанузгача бир қатлами том маънода кўчирилиб гўзаллик рамзига айлантирилганича йўқ. Инсоннинг ижодкор сифатидаги имкониятлари чексиз. Мана шу чексиз имкониятларни рўёбга чиқараётганлардан бири шоир Миртемирдир. Миртемир, ижодининг бошиданоқ ҳаяжони ёниқ, шу ёниқлигини ифодалашга ёниқ сўз топа билмадиган шоир бўлиб танилган эди.

Алангага қимирламай қотиб ёнса, сув қимирламай сокин оқса кишини зериктиради. Алангага жон, сувга мавж ярашади. Сўз ҳам, ижод ҳам шундай. Мавжсиз ижод қанчалик чуқур бўлмасин ақлга озик, ҳисга терапик бағишлашдан ожиз ёки нади борса бир томонлама. Кемлик бўлади. Миртемир шеърини рамаз, қиес ахтармадиган бўлсак, унинг ўзига мурожаат қилганимиз тузук. Шоир «Балиқлик бўйида» шеърида чашмаларни тавсифлар экан, ёзади:

Ким билур, етти қат ернинг қаъридан —
Не тилсим-дафина тотини ювиб,
Биллурий мавжлари мавжларни қувиб,
Еругликка чиқар тоғлар бағридан.

Бу мавжлар инсонга жон бағишлайди: унинг ва оламнинг чанқоқлигини қондиради. Мўъжиза мавжлар. Мен Миртемирнинг кейинги йилларда яратилган шеърларини тилсим ва дафиналар тотини ювиб, шу тотни ўзига сингдириб, биллурий тиниқлик кашф этиб, сами-

миш ва олижаноб шоир қалбидан ёруғликка чиққан мавжларга қиёс қилгим келди. Бу қиёснинг ўз чуқур асослари бор. Миртемир, унинг шоирларидан бири Ҳусниддин Шариповнинг таъбирича, «Юрагининг тўрида тонгдай беғубор шеър жўшиб турган» шоирдир.

Биз кези келса дардли, кези келса шодон, кези келса жўшқин ва эҳтиросли, кези келса сокин ва таълчанг, кези келса газабнок ва шиддатли шеърдан мароқ оламиз. Биз ана шу руҳий рангларни назмига сингдириб ва демак, бизга баъзан осуда тонг нафасини ва баъзан довул жазавасини, баъзан эса улуғ айёмга ярашиқлик гимн садоларини янгратавчи ҳаёт замзамасини куйловчи шоирларни ўқиб, мароқ оламиз.

Шунда кўриниб турган гўзаллик ўзининг янада янгироқ, янада порлоқ қирралари билан кўз ўнгимизда намоен бўлади. Миртемирнинг кейинги йиллар ичида яратган шеърлари мана шундай гуногун кайфиятлар билан ёзилган.

Миртемирнинг бу давр шеърини инқилобнинг ва инқилоб доҳийсининг улуғ саналарига бағишланди. Шоир ўз янги тўпламларини тогдай таянч, улуғ ва ардоқли, йўлдош ва етакчи партияга қарата айтилган миннатдорлик билан очди. Миртемир бугунги бахтиёр кунларга ўз-ўзидан, қурбонсиз, қонсиз, курашсиз, оғир дамларсиз етишилмаганлигини кўрсатиш учун ўтмишга қайтади, ўтмишнинг қора жинчиросига, чиғириғи, омончига бугуннинг қудратини, Ленининг чирогини, халқнинг бахтини, давлатнинг баркамоллигини қарши қўяди. Манзаралар чизади. Шоир халқимиз бахтига ҳасад ва ғараз кўзи билан каровчиларни, турли-туман найпанглар воситасида бу бахтни хиралаштиришга, қадрини туширишга, унга чанг солишга шай турган «қора бўжи», «малла алвасти»ларни унутмайди. Партия даҳоси, коллектив қудрати қаршисида халқнинг «бахт кўзгуси тошга урилмаслигини», эришилган эрк ўткинчи эмаслигини, «ёруғ умидлар оёқ ости бўлмаслигини», «иблислар панди» йўлдан оздирилмаслигини, ҳар тоифадаги, истеъдодли ва истеъдодсиз ҳуққабозлар, бозингарлар, ёт ғояларга малайлик қилувчилар халқнинг оёғи остида қолиб кетишини комил ишонч билан куйлайди. У агар юртда меҳнаткаш одам «уринчоқ ва қодир» бўлса, «содда, тиниқ, ҳаётий, буюк» режалардан эл тағин ҳам «кўркам, тенги кам, сўлим» бўла боражанини айтади. Назаримда,

Миртемирнинг снѳсий ва граждaнлик лирикаси ўзига хос йўсида ўткирлик касб этмоқда. «Тўй» шеърдаги мана бундай мисралар шундан дaлолат бeриб турибди:

Кечагина кўз очмиш
Ахир асрий уйқудан,
Шўрлик, дилшикаст, ҳалол
Ёруғликка тим чанқоқ,
Эски дунё кўппакдай
Тортқилашда қўрқувдан,
Бошларида ноинсоф
Чақмоқчи яна ёнғоқ,
Эполетлик амалдор,
Туб жойлик ғирром тўра —
Инқилоб ваҳмасидан
Тагин иноқроқ жўра.

Миртемир шеъриятида кенг чўлларнинг соддалиги, гашти, файзи фарахи қулф уриб туради. Унинг «Сирдарё», «Беҳишт», «Чўл кечаси», «Чўпон», «Гўдаклигим», «Булок», «Мен кетганда...», «Анғиз» сингари шеърлари бизни бепоён чўлларнинг — гуллаётган чўлларнинг ажиб манзаралари, бўёқлари, дов ва самимий, меҳнатсевар кишилари билан яқинлаштиради, уларга ошна ва мафтун қилади.

Миртемир юрагида ўчмас из қолдирган ва демак, ўзи жуда ҳам яхши билган, кўрган, бошидан кечирган, ҳис қилган, эътиқод этган нарсалар, ҳодисалар ҳақида шеър битади. Шунданмикин, ҳар бир шеър шоирнинг олижаноб, таъби нозик, дилбар ва камтарин, ёшлик ота-шини қалбида авайлаб сақлаган ижодкор қиёфасини нурли чизик бўлиб ёритади. Миртемир шеърининг воқеабандлиги, воқеа билан чуқур суғорилганлиги ҳам шундан...

Миртемир шеърга ва ижодкорга катта масъулият билан қарайди. Кексалик ёмон, ўртамиёна асар ёзиш учун озгина бўлса-да ҳуқуқ бермаслиги, кекса шоир ўзини алдамаслиги, илҳом танобини бўшаштирмаслиги керак деб ҳисоблайди. Бу жиҳатдан унинг программ шеъри ҳисобланган «Чанқоқлик...»да ёзади:

Майли ҳансираб қолай,
Имилламайин лекин
Кетда қолмоқнинг ўзи
Юз ўлимдан ёмонроқ,
Ҳалол нон ошаб яшай,
Бир ушоқ емай текин.

Миртемир мен «ўз эркининг эгаси инсонга ошиқман, замин ва замонга ошиқман» дейди. Шу ошиқлик боисидан у «қуёш тошқинларини шаробдай сипқиришга», ҳаёт дарёларида шўх боладай чўмилишга азм этади. У «даштларга дармон бўлгум» дейди. Шеърларини ўқир эканмиз, — «инсон ҳам, тупроқ ҳам бўлмасин ташна, — деб шоир тўкқанди юрак кўрнини!»¹ деган фикр нечоғлик тўғрилигини шоирнинг даштларга дармони бўлиш азми ҳислар тўлиқиб тошганда пайдар-пай айтиладиган гаплар эмаслигини англаймиз. Шоирнинг «Илҳом парисига» деб аталган шеъри «Чанқоқлик»нинг мазмунини тўлдиради. Бу шеър Миртемир дунёни ниҳоятда нозик идрок қилувчи шоир эканлигини яна бир карра намоён этади. Миртемир таърифлаган илҳом париси шоир кечинмаларини тарбияловчи, маънавий дунёсини бойитувчи, унда ҳаётга ошиқлик туйғусини уйғотувчи, инсон ижодига қанот бағишловчи куч бўлиб гавдаланади. Илҳом париси унинг наздида бир қудрат эмас, у ҳаётдан олинган нашъа, нашидадир. Шу нашъа туфайли шоир ёруғлик қучоғида ҳаёт уйғонишини, кўклам қалдироғида чечакларнинг хушбахт тўлғанишини, самолар кўчишини, сония титроғида коинот пичирини англайдиган, кўрадиган бўлади. Илҳом париси Миртемир наздида ҳаётдан олинган сабоқ — оловларда тобланиб, ниҳоят порлоқлик касб этган санъатдир. Бу санъат ҳозирда нечоғлик таъсирчан, нечоғлик жозибали бўлиб қолгани шоирнинг «Шудринг...», «Қалдирғоч», «Сой», «Аразлик», «Ушанлок». «Лопилфунун хиёбонида»га ўхшаш шеърларда аниқ куринио туради. Шоирнинг булардан шеърларига қилган нақл ва баёнга тобе эмаслар. Уларда акс этган чинакам миртемирона кайфиятларни бутун тўлиқлиги, жонлилигида фақат шеърларнинг ўзинигина ўқиб, қалбга жо қилиб олиш мумкин... Бу шеърларнинг тузилиши, қурилиши, қофияланиш йўллари, ички оҳангдошлигида Миртемирнинг поэтик санъати қанчалик юксалгани, шеърини маданияти янада ингичкароқ, нафисроқ бўлиб қолгани кўринади. Улардан ёшлар ўрганишлари, шу санъатни эгаллашлари зарур. «Шудринг» шеъри оддийгина проза-

¹ Хусниддин Шарипов. «Қуёшга ошиқман», Ўз адабийнашр, Тошкент, 1963 йил, 13-бет.

из хабардан бошланади. Шоир ёшлигини эслайди. Тонгдан туриб жар бўйига югургани, шудринг босган дала-тузга қадам қўйгани, унда ажиб сирлар, гўзалликлар курганини шеърӣ ҳикоя қилади. Унинг кўз ўнгида лаклак инжу босган олам гавдаланади. Инжу чечакларнинг бағрида, сой қирғоқларида, ниҳоллар куртагида инжу. Шоир шудринг доналарига қиёс излайди. Уларни дам узук кўзларига, дам кўзмунчоққа, дам дилраболарнинг сузук кўзларига ўхшатади. Бу ўхшатишлар биринчи қарашда тиниқ эмасдай, тароватсиз туюлади. Биз шоир нима учун шудрингга «кўз»дан мунча кўп қиёс излаётганига ажабланиб турамыз. Аммо шеърнинг сўнгги икки мисраси биз нақадар адашганлигимизни, шоир эса ўз ўхшатишларини ажойиб бир ифодага бўйсундиргани, улар орасида тенгсиз мувофиқлик топганини кўрамыз. Шоир бизни ниҳоятда қаттиқ, қутулиб бўлмас ҳаяжонга солади. Биз гениал бир куйининг адоқсиз пардасини тинглагандай бўламыз.

Ялтирар суйри тена —
 Ялтирар қир узунчоқ.
 Чор атроф сабзаларда
 Жимир-жимир кўзмунчоқ. •
 Бўй-бўй дилраболарнинг сузук кўзларими ё?
 Йўқ, бу гирён кўзларининг ялтироқ замзамаси.

Кечаси онам тагин йиғлабди-да чамаси...

Сиз бу онани хоҳ муштипар ва хоҳ она табиат деб тушушинг, аммо ҳар икки ҳолда ҳам у қалбингизда ўчмас, ифодалаб бўлмас таассурот қолдиради. Миртемирнинг «Сой» шеърини ўқиганда атайин шеърларнинг ҳам мана шундай поэтик ҳисларни учратамыз. У «Сой» шеърида яна ёшлигига қайтади. Умуман шоирнинг бу кейинги китобларида ёшликка қайтиш, ёшликнинг кўзи билан бугунни, кексалик кўзи билан эса ёшликни идрок этиш мотиви жуда кўп шеърларининг асосида ётади. Шоир сойда бундан қирқ йил олдинги шўхлиги, бебошлиги, ўйинқароқлиги, қувноқлигини кўради. Ўзи ҳам шундай бўлганлигини хотирлайди;

Мен ҳам тўполон эдим,
 Шўх, тинмас, бийрон эдим.
 Лойқа — бўтана эдим.
 Олов-пўртана эдим.
 Тиниқиб-тиниб келдим,

Сени соғиниб келдим,
Тапмадинг шекилли...

Миртемир ўз туйғуларини ифода қилар экан, туғилмиш кайфиятларини узоқ майдалаб тушунтириб ўтирмайди. Таассуротини икки оғиз сўзга сингдириб айтади ва шунда икки оғизгина сўздан кўз ўнгимизда нисон ҳаёти ҳақида ажиб бир лирик поэма гавдаланади.

Миртемир олтинчинчи йилларда узоқ йиллардан бери тугалланмай қолган икки асарини «Ленин ва Ражаб бобо» поэмасини ҳамда «Биринчи президент» асарини ёзиб тугатди. «Ленин ва Ражаб бобо» дostonидан ўттинчинчи йиллар ўзбек совет шеърларининг ўзига хос нафаси келиб туради. Бу нафас шеър тузилишида, оҳангда айниқса, сезиларли. Дostonда ниҳоятда актуал масала: боғ-роғларни йўқотиб юбормаслик, уларни халқ учун, халқнинг кўзи қувнаб турсин учун асраш масаласи кўтарилди. Миртемир шу олижаноб ғояни қаҳрамони Ражаб бобонинг қалбига сингдиради. Ражаб бобо орқали китобхон юрагида шу ғояга ҳамфикрлик уйғотади. Бунинг поэтик поэтик асоси бор. Миртемир Ражаб бобони ўзбек деҳқони, боғбонининг умумлашган типи даражасига кўтара олган. Реал ва жонли чиққан бу образ бизни ўзига, ўзининг ерсевар, юртсевар қалбига ром қилади. Ражаб бобонинг ҳақ иши қарор топади. У эътиқод қилган нарса — онгимиз ва дилимизда акс садо беришининг бонси ҳам шунда. Олижаноб қаҳрамон томонидан илгари сурилган олижаноб ғоя шу тариқа таъсирчан, ўзига эргаштирувчи қувват касб этади.

Ражаб бободаги ўзбек деҳқонига хос хислатлар Миртемирнинг «Биринчи президент» драматик қиссасида ҳам уз аксини топди.

Қиссада шоир Йўлдош Охунбобоев ҳаётининг айрим лавҳаларини ёритди. Унинг Новрўзбек қўлида кафангадо бўлиб юрган кезларининг даҳшатли манзарасини чизди. Бойлар, тўраларнинг камбағал қонини зулук бўлиб сўрганларини ҳаётий қилиб кўрсатди. Инқилоб қуёши чиқиб, Йўлдошлар эркин нафас оладилар, бойлар зулми, асоратидан қутуладилар. Мулк-давлат қўлдан кетгач, Новрўзбеклар Кўршермат, Жунайдохонларга қўшилиб халқни хонавайрон қилиш пайига тушадилар. Шоир Йўлдош Охунбобоевнинг халқ билан бирга шу босмачиларга қарши кураш олиб борганини, жанг қилганини кўрсатди. Енгилган душманнинг саросимада

қолганлигини, ўлкани чет эл олтиларига сотишга уринганларини, яширин курашга ўтиб олганларини ҳаққоний жонли эпизодларда акс эттирди.

Миртемир Йўлдош Охунбобоевнинг — кечаги қарол, оч-ялангоч, ҳуқуқсиз чоракорнинг бугун элга ота, меҳнаткашларга йўлбошчи эканлигини таъсирчан воқеаларда, синфий тўқнашувларда кўрсатади. Лекин асар композициясида бирликнинг йўқлиги, воқеанинг такомилда тадрижий ўсишга роя қилинмаганлиги, меҳнаткашлар вакилларининг образлари натуралистик даражада қолиб кетганлиги драматик қиссанинг умумий бадий қимматига маълум миқдорда нутур етказди.

Миртемир Йўлдош Охунбобев характерининг айрим томонларини — унинг нотиқ, сўзамол, меҳр-оқибатли, довюрақ, ўта халқпарварлигини ёрқин тафсилотлар билан кўрсатади. Шоир «Қалинининг келиши» бобида Акмал Икромов билан Йўлдош Охунбобоевнинг қилган суҳбатларини тасвирлайди. Суҳбатда шундай бир парча бор:

«Икромов. Э, қўшчилик-кўланчилик ҳашам эмас, Йўлдошбой ака, тарих юзидан ўчиб кетади бу гап. Ўзингиз айтардингиз-ку: бугун юпун, эрта — бутун. Кечаги қўшчи — бугун юрт каттаси бўлиб кетса, ажаб эмас.

Йўлдошбой: Сиз ҳам жуда ошириб юборасизда ўртоқ Икромов. Менгачи, ер бўлса-ю, суяк-суягини синдириб, жигар-бағрини эзиб чопсам, гуллатсам, қойил қилсам бўлди!»¹

Миртемир, Йўлдошбойнинг шу икки оғиз сўзи билан ер сўйган ўз паноҳа терри билан ~~...~~ кўришни ҳар парсадан афзал деб биладиган, чинакам, ҳалол меҳнаткашнинг тугал портретини гавдалантирди-қўйди. Асарда бундай парчалар кўп. Бинобарин, у шулар билан қимматли.

МИРТЕМИРНИНГ ҚЎШИҚ ЧАМАНЛАРИ

Манзара бор ерда қўшиқ бор. Манзара — табиатнинг сара қўшиғи. Инсон манзараларни қалбининг теран булоқлари билан суғоради, унга куй, оҳанг, яъни

¹. Миртемир. Биринчи президент, драматик қисса. «Шарқ юлдузи» журнали, 1967 йил, 11-сон, 71-бет.

жон ато қилади. Қўшиқ шу тариқа инсон эҳтиросларининг оҳанг чашмасига айланади.

Қўшиқ инсон туйғуларининг сара ифодасидир. Шунинг учун ҳам халқ ўз қўшиғида «Чақмоқ ўти толга тушди, толни кесганда чиқар, ёрнинг ўти дилга тушди, то қиёматда чиқар», деб куйлаганда, бизга ўз қалбимизнинг армонли куйидай таъсир қилади. Халқ қўшиқларида манзара туйғуларнинг жўри бўлиб, ҳиссиётларнинг мадади бўлиб келади. Юзаки қараганда Чақмоқнинг муҳаббатга, ишқ изтиробларининг толга алоқаси йўқдай туюлади. Аммо халқ ўз шоирона кўзи ва туйғуси билан булар ўртасида нозик ўхшашлик топади ва юракнинг айрилмас дардини ҳаммага тушунарли қилиб ифодалайди.

Шоир Миртемирнинг қўшиқлари ҳам мана шундай хислатлари билан мухлисларнинг муҳаббатини қозонган.

Миртемир бир умр юксак маънодаги халқчиликка интилиб келган, халқчилликни шеърятнинг онасига айлантирган шоир.

Аммо шеърятда халқчиллик оғзаки ижод йўлида асарлар ёзиш, содда, ихчам, равон, оммабоп ёзиш билан белгиланмайди. Қўшиқда халқчиллик — халқ орзу-армонларининг поёнини, поёнсизлигини билиш, ҳис қилишдан ва буларни халқнинг ўзидай чексиз ифодавийлик билан акс эттиришдан иборат.

Шу маънода муболағасиз айтиш мумкинки, Миртемир қўшиқ учун оғиз жуфтласа, «бир ён булбуллардан кабоб муҳайё» (Ғафур Ғулом) бўлади.

Шоирнинг илк қўшиқларидаёқ қўшиқ айтиб, ром қилиш, қўшиқ айтиб қанотлантириш, парвозга ундаш шу талабни қўйди. Ижоддан кузатиладиган мақсадни шунда деб билди. Миртемир 1926 йилда ёзилган «Танбурум товуши» шеърисида шундай дейди:

Борлиққа тарқалсин танбурум товуши,
Бир болқиш яратсин ёш юракларда.
Шавқу завқ қўзғатсин шўх-шўх куйлаши
Ҳаттоки тебранмас — тош юракларда.

Танбурум торининг янгроқ навоси
Борлиқда умидлар уйғотиб борсин:
Қалбларни эритиб ёниқ садоси,
Ҳар руҳда битмас завқ ўйнатиб борсин.

Бу сатрларнинг ёзилганига сал кам ярим аср бўляпти. Шу давр мобайнида яратилган Миртемирнинг ўнлаб қўшиқлари чиндан ҳам «ҳар руҳда битмас завқ» ўйнатиб келяпти. Бу завқнинг манбаи, сарчашмаси Миртемир тароналарининг тозаллиги, губорсизлигида.

Миртемир бахтни, муҳаббатни, булардан яраладиган чаманларни куйга солди. Чаманларда ишқдан хумор кезган гўзалларни, чаманларда гўзалларнинг нафасига рақс тушган япроқларни, гўзалларга таслим бўлиб, лол қолган чечакларни, гўзалларнинг изларидан эргашган саболарни тароналарининг мисраларидан олиб ўтди.

Дейдиларким, шаҳримда бир гўзал бормиш,
Хар оқшом боққа кириб, мени сўрармиш,
Изларимни тополмай, оҳлар урармиш.

Гир-гир юрармиш, ҳайрон бўлармиш.
Ўлтириб япроқлар-ла суҳбат қуарармиш.

Миртемир бахтнинг ҳам, соғинчнинг ҳам, изтиробнинг ҳам, маъюсликнинг ҳам, айрилиқ ва висолнинг ҳам ўз куйини, оҳангини топади. Барча сўзларни, шеърнинг барча воситаларини шунга бўйсундиради. Баъзи қўшиқлар шундай бўладики, улар фақат оҳанг ва ижроси билангина тирик. Уларни қоғозда ўқиб бир маъни олиб бўлмайди. «Ватанга совға» фильмида оҳанглари оламни, оламнинг оқшомини, тонгни ўзига забт қилгудай бир қўшиқ бор. «Ов қўшиғи». Ажойиб ҳофиз Бобораҳим Мирзаев уни ифодалаб бўлмас бир кенгликда айтади. У қўшиқнинг оҳанг бойлиги адоқсиз. Лекин қўшиқ сўзларининг ўзи гоят оддий эшитилади:

Иўл бўлсин-э,
Иўл бўлсин-э.

Олган ўлжаларингиз-е
Мўл бўлсин.

Миртемир эса қўшиқни аввало қоғозда ўлмас қилиб нақшлайди. Қўшиқни шеърда ажратмайди. Шеърни баланд, қўшиқни паст кўрмайди. Шеърни абадий, қўшиқни ўткннчи деб билмайди. Шу сабабдан унинг қўшиқларини қанча мароқ билан тингласа, яна шунча, балки ошиқроқ мароқ билан ўқиш мумкин. Чунки, ҳали Миртемир қўшиқларининг куйи, оҳанг бойлиги ижрочилар томонидан етарлича ўзлаштирилгани йўқ.

Агар қўшиқни ҳаёт тарозисига солинса, ундан туғиладиган эзулик, ундан бино бўладиган муҳташамлик,

ундан ўт оладиган илҳомнинг таги туганмас бўлиб кўрилади. Қўшиқ бу руҳнинг сирли парвозига эмас. У мунгни мунг билан, дардни дард билан, ҳижронларни ҳижрон билан қувади.

У бахтни бахтиёрлик билан, вафони вафодорлик билан, майниликни муносилик билан улайди. Шодликка шодигона, газабга куч қўшади. Қўшиқнинг романтикаси, унинг кўк тиниқлигига яқинлиги шунда. Миртемирнинг қўшиқлари ҳаёт билан ҳамоҳанг бўлиб, ҳаёт нашидаларини тараннум этади. Бу қўшиқларда чўлга келган ободонлик, «чўлларнинг сийнасида» яратилаётган жаннатлар, «тўлқинидан меҳру вафо униб», далаларга сафо олиб келаётган дарёлар совет кишисининг азму иродаси туфайли яратилаётган улкан иншоотлар сурури ифодаланади:

Дашт юзига юрди элим қаҳрамон,
Қудрати зўр — топмағуси тоғ омон,
Бахт сувини очғуси у бегумон,
Бўстон ўлур сувга қониб ҳар томон,
Тўлқинида меҳру вафо, яли-яли.

30-йилларнинг шахд-шиддати, романтик кўтаринкилик, бунёдкор руҳи асов-жиловсиз дарёнинг оҳанглари билан қўшилиб қай даражада гўзал ифодасини топган «яли-яли»да. Бу қўшиқ ором ва таскин берибгина қолмайди. У ундайди, қаҳрамонона меҳнатга, оламни ўзгартиришга ундайди. Шу маънода Миртемирнинг қўшиқларини яхшиликка даъват деб, яхшиликнинг жарчиси деб аташ мумкин. У инқ-муҳаббатга ҳам яхшилик, эзгулик нурини сочади: вафодорликка, дийдада меҳр кулиб туришига, жафо қилмасликка даъват этади:

Кўзларим йўли устида,
Ёр келур, жононим келур.
Меҳри кулиб дийдасида.
Ёр келур, жононим келур.

Севганига этмас жафо,
Ваъдасига айлар вафо,
Сайр этгани боғ босафо,
Ёр келур, жононим келур.

Шахло кўзи юлдуз мисол,
Вирқ кочили қундуз мисол,
Қулса юзи қундуз мисол,
Ёр келур, жононим келур.

Бахт ялласин куйлаш учун,
Дилни боғлаб дилга бугун,
Вафосига етиб букун,
Ёр келур, жононим келур.

Бу қўшиқ нечоғли жарангли ва шўх. Ошиқ ёрини, жононини кутяпти. Ёр албатта келади, кўзида меҳри ёниб келади. Ошиқ биладики, у жафокор эмас, ваъдасида туради. Ошиқ у билан боғ сайрига бориш умидида. Шў сайрини орзу қиларкан, у ёрнинг сиймосини кўз ўнгига келтиради. У кулса, кундуздай ёришиб кетади. Икки севишган қалбнинг учрашуви — бахтнинг тўлиқ куйи эмасми?

Миртемир одамни, табиатни, манзараларни ниҳоятда суйиб, эркалаб, ардоқлаб куйлайдиган шоирлардан. У буларни шунчалар суйиб ардоқлайдики, энг тошбағир одам қалбида ҳам нашъа уйғотади. Чечаклар унинг қаламида оламдаги энг гўзал хилқатдай товланади. Дарёлар фароғатли кумуш оқимдай шоир назари тушганда сўлим ва сеҳрли бўлиб қолади. Шоир ўзининг «Боғимнинг чечаклари» қўшиғида чечакларни сулув дейди.

Чечаклар сулув бўлгач, уларни шабада тебрагади. Чечаклар «қиз бола кулгиси янглиғ қувноқ», «қиз бола уйқуси янглиғ юмшоқ» бўлиб кўринади шоирга. Унинг қўшиқларидан қалдирғочлар валфажриси эшитилади.

Биз Миртемирнинг тароналари нега бунчалар нозик, деган саволга жавобни шу шеърдан билиб оламиз. Шоир чечакларни ардоқларкан, «эрта саҳарлардан уйқумдан кечиб», сизларнинг қўшиқларингизни тинглаганман ва «ғазалимни... баргларингизда тўқиганман», дейди. Чечак баргида тўкилган ғазал шў барглай нозик ва иффор оулиши табииндир. «Гозланган баргларга кузини суртган» шоирнинг ҳислари покиза чашмадан замзама бойласа, ғазалга айланса, бизни ром этса, бунинг ажабланышли жойи борми? Улуғ севгининг мевалари ҳам ўзига яраша бўлади. Табиат, жамият ва инсонга бўлган улкан муҳаббат ҳеч қачон самарасиз қолмайди. Шоир учун эса бу самара — олтин қўшиқдир.

Миртемирнинг ўз олтин қўшиқлари бор. Шоирнинг Улуғ Ватан уруши йилларида яратган «Мард йингит, ёринг бўлай», «Боғ кўча», «Қора кўзли», «Эл қўшиғи» сингари машҳур қўшиқларида Ватан мудофаасига отланган жангчи ошиқ йингит билан унинг севгилиси ўртасидаги муқаддас аҳду паймонлар куйланади.

Бу қўшиқларда юракнинг ўзидай тоза ум д бор. Бу қўшиқларда юксак мардлик, ҳамдардлик, фидокорлик туйғулари жўш уриб туради. Ва ниҳоят бу қўшиқларда туганмас бир армон борки, у қўшиқларнинг оҳангига ўзгача бир руҳ бағишлайди.

Миртемир қўшиқлари жангга, жангчига хизмат қилади, ҳозир ҳам улар ўзларининг жанговар хизмат камарларини ечган эмаслар.

Миртемирнинг қўшиқларига жон ато қилган, кишини ўзига тортиб турган жиҳатлардан яна бири уларнинг шаклларидаги ўта ўйноқлик ва ранг-барангликдир. Миртемирнинг бирон қўшиғи шакл жиҳатдан иккинчисига ўхшамайди. Шоир ҳар янги қўшиғига худди шу қўшиқнинг ўзига хос шира боғлайдиган шаклий ифода топади. Шундан сўнг қўшиқлари оҳангдор чиқади, улардан нўноқлик, нуқсон топиб бўлмайди. Чунки шоир ғазал ёзганда олдидаги катта мақсадни унутмайди:

Қўшиқлар тўқисам нўноқ бўлмаса.
Сендан ўзга дилга қўноқ бўлмаса.
Куйласам туну кун сулувлигингни,
Куйлаш мумкинми дил қайноқ бўлмаса?

Гўзаллик тахтидан қулайди, наҳот
Куйчига шунчалар қийноқ бўлмаса?
Кўнглим ўксинади, кўнглим синади —
Кўнглим билан кўнглинг иноқ бўлмаса!

Миртемирнинг кейинги йилларда яратган «Қиш эди», «Барно», «Устина», «Аразлик», «Боқиши», «Келмагин» сингари қўшиқларида муҳаббатнинг жилвали орзулари, муҳаббатга андормон ошиқнинг ёшлик туйғуларига бой яшаш ҳақидаги нафис хаёллар акс этди.

Кўнглимга чўғ солди, чўғ солди нетай,
Жавдираб-жавдираб жайрон боқиши.
Ҳанжарсиз жон олди, жон олди, нетай,
Ўша нозик адо, жонон боқиши.

Хаёлим оҳангдош ишқ навосига,
Кўзим тўймайди ёр таманносига,
Кимга борай бундоқ дард давосига,
Кўз ўнгимдан кетмас пинҳон боқиши.

Миртемир ишқ-муҳаббат ҳақида куйларкан, унинг туйғулари севги маъносини очувчи гўзал образлар билан лиммо-лим мисралари китобхон қалбига чуқур ўрнашади, уни баркамоллик сари етаклайди, Миртемир талқи-

нидаги муҳаббат енгил-елпи, ўткинчи бир туйғу ёки хаёл меваси эмас. Шоирнинг «ишқ ҳавосига» мубтало бўлган, ёрнинг «пинҳон боқиши»дан адоғи йўқ дардга чалинган лирик қаҳрамони муҳаббатдан маънавий ҳусн, муҳаббатдан етуклик, муҳаббатдан илҳом олади.

Миртемирнинг қўшиқлари Машраб ибораси билан айтганда, «чаман ичра чаман»дир. У ўлкамиз чаманларини куйлаяпти. Ўлкамиз чаманларида қўшиқлар чаманини яратяпти. Зотан, унинг бутун ижодининг ўзи улуг Ватанга, она юртга, меҳнаткаш инсонга, дўстлик ва одамийликка, севги ва бахтга бахшида жарангдор ва пўртанали бир қўшиқдир.

На узбекском языке

ИБРАГИМ ГАФУРОВ

ПЕВЕЦ ЗЕМЛИ РОДНОЙ

Жизнь и творческий путь Миртемира

Издательство
ЦК Компартии Узбекистана
Ташкент — 1970